

ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕНІКІНСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ (ГРУДЕНЬ 1918 р. – СІЧЕНЬ 1920 р.) У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У цій статті автор досліджує праці українських істориків, які стосуються різних аспектів «білого руху» в Україні. Він приходить до висновку, що дана тема у вітчизняній історіографії вивчена недостатньо, що пояснюється стійким стереотипом несприйняття білого руху як об'єкта історичних досліджень.

Ключові слова: історіографія, Україна, білий рух, денікинська окупація.

В этой статье автор исследует труды украинских историков, которые рассматривают различные аспекты «белого движения» в Украине. Он делает вывод, что данная тема в отечественной историографии изучена недостаточно, что объясняется стойким стереотипом непринятия «белого движения» как объекта исторических исследований.

Ключевые слова: историография, Украина, «белое движение», денкинская оккупация.

In this article the author investigates works of the Ukrainian historians which consider various aspects of «white movement» in Ukraine. It judges, that the given theme in a domestic historiography is investigated insufficiently, that speaks a proof stereotype of non-acceptance of «white movement» as object of historical researches.

Key words: a historiography, Ukraine, «white movement», Denikin's occupation.

У сучасній українській вітчизняній історіографії, попри значну зацікавленість дослідників періодом національно-визвольних змагань 1917-1920 років, історія добровольчого руху в Україні як альтернативного варіанту розвитку країни після жовтня 1917 року практично не розроблялась. Спостерігається пошук нових методологічних підходів та відхід від марксистсько-ленінських установок, що сприяє розвитку науки. Зникли «неперспективні» для дослідження теми, вводяться до наукового обігу недоступні раніше документи тощо. Комплексного аналізу історії добровольчого руху в Україні не проведено, хоча спостерігаються спроби дослідити окремі сторінки цього режиму влади в Україні.

Таким чином, метою даної публікації є аналіз досягнень сучасної вітчизняної історіографії у дослідженні питання денікинського окупаційного режиму в Україні у грудні 1918 – січні 1920 рр.

Сучасні історики зосереджують свою увагу переважно на аналізі соціально-економічної та національно-культурної програм білогвардійських урядів в Україні, спроб її реалізації, трагедії єврейських погромів за денікинщини [1; 2; 3]. У статті В. О. Крупини досліджується оцінка

Української революції головним командуванням Збройних Сил Півдня Росії у 1919-1920 роках [4]. А назва статті Д. В. Табачника сама говорить про її зміст: «Українська Держава і Біла Гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу» [5; 6]. В цій статті автор здійснив загальний огляд взаємовідносин української національної влади з білогвардійським табором. Ця розробка була однією з перших спроб розглянути дану проблему. Автор даної публікації не ставив за мету докладно висвітлити перебіг боротьби між українськими силами та денікінцями, проте вважав її серйозним чинником, який послабив обидві сторони учасників цього конфлікту і тим самим вплинув «на розгром антибільшовицьких сил і довгі десятиріччя страшного комуністичного тоталітаризму як для України, так і для Росії» [7].

Українськими істориками розробляється історія окремих періодів або окремих аспектів добровольчого руху та боротьби з ним в Україні [8; 9; 10; 11; 12], епізоди з історії російського білого руху в Україні відображено також в окремих довідкових виданнях з історії України [13; 14]. Увага українських дослідників частіше звернена на генерала П. М. Врангеля. Г. Гаврилюк проана-

лізував можливість укладання військової конвенції С. В. Петлюри з П. М. Врангелем в 1920 році [15]. Характеризуючи перебіг переговорів між українською делегацією на чолі з І. Литвиненком та бароном П. М. Врангелем, автор зазначає, що домовленостям зашкодила «відсутність одностайності в поглядах оточення Врангеля» [16], проте далі наводиться лише завуальована антиукраїнська позиція доповідача з українських справ генерала В. Кирея. Г. Гаврилук не вказав, що помірковану проукраїнську позицію серед командування Руської армії займав генерал Я. О. Слащов.

Руйнацію білогвардійського тилу українським селянським рухом під проводом Н. І. Махна висвітлено у дослідженнях В. Ф. Верстюка та В. Волковинського [17; 18]. Автори одностайні у висновках, що каталізатором розмаху цього анархістського руху став провал аграрної політики генерала А. І. Денікіна, антагонізм до режиму якого посилювався антисоціальним характером добровольчого руху. Дослідники детально простежили спроби генерала П. М. Врангеля нав'язати стосунки з отаманом Н. І. Махном, роль останнього у розгромі білогвардійців на півдні України тощо.

Робітничу політику генерала А. І. Денікіна проаналізовано в працях О. П. Реєнта [19; 20]. Автор детально розглянув місце робітничого питання в площині внутрішньої політики Збройних Сил Півдня Росії, звернув увагу на деструктивну роль «кірстівщини» в робітничому русі в цей період тощо.

Роль добровольчих сил в розгортанні політичної боротьби в Україні висвітлено в працях, присвячених політичній історії України [21; 22; 23]. Автори тотожні у висновках, що добровольчий рух брав активну участь у політичній боротьбі в Україні.

Ставлення денікінського режиму до єврейського населення в Україні проаналізовано в праці О. В. Козерода та С. Ф. Бримана [24]. Автори змальовують картину жахливого терору та репресій, яких зазнавали євреї під час окупації України Добровольчою армією. Подекуди спостерігається надмірне захоплення авторів розлогим цитуванням документів, що не супроводжується їх аналізом. На нашу думку, дослідникам бракує загальної оцінки місця «єврейського питання» в політиці Збройних Сил Півдня Росії. Дослідники допустилися окремих неточностей. Слідом за Н. Штифом, О. В. Козерод та С. Ф. Бриман плутають Добровольчу армію з Південною армією, приписуючи антисемітські листівки останньої добровольцям [25; 26].

Питанню діяльності денікінської адміністрації в Україні 1919 року присвячений розділ Д. Архієрейського в колективній праці «Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси» [27]. Автор змальовує картину масового терору, який чинили добровольці на українській території, переконує у слабкості денікінської влади,

що призвело до руйнації тилу. Проте узагальнююча праця Д. Архієрейського не позбавлена окремих помилок. Підрозділи добровольців з'явилися на Кримському півострові ще в листопаді 1918 року, а не в лютому 1919 року, як вказує Д. Архієрейський. Програму свого режиму генерал А. І. Денікін оголосив швидше у квітні 1919 року, аніж у січні 1919 року. З невідомих причин спотворено сутність одного з основних принципів політики А. І. Денікіна: замість «напередвизначення» має бути «не визначення наперед».

Дослідник припускається і досить спірних тверджень. На думку Д. Архієрейського, ідея білих вперше була сформульована в так званій Політичній програмі генерала Л. Г. Корнілова, що з'явилась в січні 1918 року. На нашу думку, політична програма генерала Л. Г. Корнілова була більше його приватною програмою, тоді як «біла» ідея вперше була сформульована у колективній «Бихівській програмі». Дослідник визначає режим генерала А. І. Денікіна як «напівдиктатуру чи недовершену диктатуру». На нашу думку, генерал А. І. Денікін був класичним військовим диктатором, влада якого не була обмежена жодним органом, проте своє єдиновладдя він намагався здійснювати у «м'якій» формі. Вимагає уточнення і періодизація білого руху в Україні. У Д. Архієрейського випадає з періодизації період з травня до грудня 1918 року, тоді як у цей час в Українській Державі діяло чимало вербувальних бюро та центрів Добровольчої армії, перебувало багато російських політиків, які тиснули на гетьмана П. П. Скоропадського тощо.

Найповніший аналіз історії російського білого руху в Україні на сьогоднішній день проведено А. Бурваченковим [28; 29]. Автор концептуально розкрив його сутність, проілюстрував вузлові моменти в його відносинах з українською національною владою тощо. Дослідник подав новітні оцінки білого руху, визначив його місце в спектрі багатьох режимів влади, що існували на території України у досліджуваній період.

Питанню збройного протистояння між армією Української Народної Республіки, Українською Галицькою Армією та Збройними Силами Півдня Росії присвячена монографія М. А. Ковальчука [30], в якій автор розповідає про невідому сторінку історії українських національно-визвольних змагань. На підставі виявлених в архівах України, Росії та Польщі документах докладно висвітлено перебіг бойових дій під час українсько-білогвардійської війни восени 1919 року, показано вплив політичних процесів на воєнні дії, розкрито причини поразки українських військ у цій війні та проаналізовано її значення.

Окремо слід сказати декілька слів про дисертаційні дослідження українських істориків з даної теми. У 1996 році захистив кандидатську дисертацію з історіографії проблем російського білого руху в Україні, яка в 1998 році вийшла окремою монографією, О. В. Козерод [31; 32].

Автор поставив собі завданням узагальнити і проаналізувати історію досліджень білого руху в Україні. На жаль, назва праці не зовсім відповідає предмету дослідження. В роботі спостерігаються постійне переключення уваги на історіографію проблеми «боротьба з білим рухом», а подекуди й просто на громадянську війну. Досить обмеженою виглядає зарубіжна історіографія проблем білого руху в Україні. Неправомірно, на нашу думку, праці емігрантів-білогвардійців відносити до зарубіжної історіографії. Зменшують наукову вартість помилки та неузгодження в тексті монографії.

У 2005 році захистив кандидатську дисертацію з історії білого руху в Україні В. О. Крупіна [33]. У дисертації розглядається процес зародження та функціонування білого руху, його ідеологічна платформа та внутрішня політика, поширення та теренах України, боротьба з радянською владою та стосунки з українськими національними урядами.

У 2010 році в Інституті історії України НАН України була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук С. В. Корновенком [34]. Фактологічний матеріал, теоретичні положення, висновки й узагальнення, які містяться в цій роботі, суттєво розширюють сучасні знання з історії країн Центральної та Південно-Східної Європи початку ХХ ст., з історії революції та громадянської війни, білого руху Півдня Росії та аграрної політики урядів генерала А. І. Денікіна та генерала П. М. Врангеля у 1919-1920 роках.

Загалом, сучасна українська історіографія білого руху досить повільно відходить від установок радянського часу. Дослідники продовжують вважати головною метою білого руху «реставрацію монархічного устрою», а надмірний патріотизм спонукає до приписування генералу А. І. Денікіну «українського походження» [35] тощо. Трапляється і відверта некомпетентність, коли дослідники звертають

читача до неіснуючих мемуарів Л. Г. Корнілова [36; 37]. Також слід зазначити, що тема українського білогвардійського протистояння продовжує залишатися майже недослідженою українськими істориками попри значний інтерес громадськості та дослідників до тематики українських національно-визвольних змагань. Доцільно згадати слова Д. В. Табачника з цього приводу: «Чомусь більшість істориків вважала значно важливішим ретельно підраховувати кількість європейських країн, які визнали чи могли визнати Директорію, що на той час мало здебільшого суто академічне значення, ніж, наприклад, пояснити чому так і не було досягнуто взаєморозуміння з Добровольчою Армією генерала А. І. Денікіна, яка в серпні-жовтні 1919 року контролювала більшу частину території України. Тому надзвичайно важливо проаналізувати причини кривавої драми, що відбувалась тоді на Україні» [38].

Недостатню розробку проблеми становлення та розвитку російського добровольчого руху на теренах України певною мірою можна пояснити спадщиною, що залишилася від радянської історіографії, яка виробила стійкий стереотип несприйняття білогвардійського руху як об'єкта історичного дослідження. Іноді, навіть сьогодні, ця тематика ігнорується вітчизняними дослідниками по причині її начебто другорядності. Такий підхід призводить до недооцінки ролі російського білого руху, яку він відігравав не тільки у подіях національно-визвольних змагань в Україні, а й значною мірою на перебіг подальших подій на східноєвропейських теренах колишньої Російської імперії. Суттєвою перешкодою для висвітлення даної проблеми сучасними українськими дослідниками є також незначна кількість документальних матеріалів про російський білий рух у центральних та обласних українських архівах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козерод О. В. Деникинський режим і єврейське населення України в 1919-1920 гг. / О. В. Козерод, С. Ф. Бриман. – Харьков : «Курсор», 1996. – 57 с.
2. Шапорда В. А. Аграрна політика А. Денікіна та її вплив на становище селян Півдня України (серпень 1919 року – січень 1920 року) / В. А. Шапорда // Науково-методичний журнал «Наукові праці». – Т. 27. Вип. 14. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – С. 84–87.
3. Шапорда В. А. Стан музичної культури Півдні України в період денікінської окупації (грудень 1918 – січень 1920 рр.) / В. А. Шапорда // Науково-методичний журнал «Наукові праці». – Т. 62. Вип. 49. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С.50–53.
4. Крупіна В. О. Українська революція в оцінці командування Збройних сил Півдня Росії (лютий 1919 – березень 1920 рр.) / В. О. Крупіна // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 6. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – С. 155–161.
5. Табачник Д. Українська держава і Біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу / Д. Табачник // Політика і час. – 1996. – № 7. – С. 59–68.
6. Табачник Д. Українська держава і Біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу / Д. Табачник // Політика і час. – 1996. – № 8. – С. 65–75.
7. Там само. – С. 74.
8. Анкудинов Е. В. Социально-экономическая политика правительства генерала Врангеля (апрель-март 1920 г.). Исторический очерк / Е. В. Анкудинов. – Одесса, ОГПУ, 1996. – 121 с.
9. Іванець А. Українське підпілля у армії Врангеля / А. Іванець // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 148–153.
10. Кравцевич В. Що сталося в Києві 31 серпня 1919 року / В. Кравцевич // Військово-історичний альманах. – 2000. – № 1. – С. 24–45.

11. Шапорда В. А. Антиденікінський селянський повстанський рух на Херсонщині (серпень 1919 року – січень 1920 року) / В. А. Шапорда // Науково-методичний журнал «Наукові праці». – Т. 37. Вип. 24. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 134–137.
12. Шапорда В. А. Антиденікінський селянський повстанський рух на Одещині (серпень 1919 року – січень 1920 року) / В. А. Шапорда // Науково-методичний журнал «Наукові праці». – Т. 48. Вип. 35. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С. 108–111.
13. Мироненко О. Врангелівщина / О. Мироненко // Українське державотворення: невitreбуваний потенціал. Словник-довідник. – К., 1997. – С. 65–68.
14. Мироненко О. Денікінщина / О. Мироненко // Українське державотворення: невitreбуваний потенціал. Словник-довідник. – К., 1997. – С. 120–124.
15. Гаврилюк Г. Спроба укладення військової конвенції УНР з «Урядом Півдня Росії» в 1920 р. / Г. Гаврилюк // Київська старовина. – 1997. – № 3/4. – С. 152–157.
16. Там само. – С. 153.
17. Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918-1921) / В. Ф. Верстюк. – К. : Наукова думка, 1992. – 368 с.
18. Волковинський В. Нестор Махно: легенди та реальність / В. Волковинський. – К. : «Перліт продакшн, ЛТД», 1994. – 261 с.
19. Реснт О. П. У робітничій історичній науці / О. П. Реснт. – К. : «Просвіта», 1999. – 352 с.
20. Реснт О. П. Українська революція і робітництво: Соціально-економічні та політичні зміни 1917-1920 рр. / О. П. Реснт. – К. : Інститут історії України НАН України, 1996. – 265 с.
21. Гриценко А. П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917-початок 1919 р.) / А. П. Гриценко // Історичні зошити. – К. : Інститут історії України НАН України, 1993. – 101 с.
22. Гриценко А. П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: рік 1919 / А. В. Гриценко. – К. : Інститут історії України НАН України, 1996. – 81 с.
23. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. – К. : Генеза, 2002-2003. – Т. 2 : Революція в Україні: політико-правові моделі та реалії (1917-1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. – 2003. – 488 с.
24. Козерод О. В., Бриман С. Ф. Вказ. праця.
25. Краткая записка истории взаимоотношений Добровольческой армии с Украиной. – Ростов-на-Дону, 1919. – С. 28.
26. Штиф Н. Погромы на Украине (Период Добровольческой армии) / Н. Штиф. – Берлин, «Восток», 1922. – С. 58.
27. Архієрейський Д. Денікінський терор // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси / Д. Архієрейський. – К., 2002. – С. 161–177.
28. Буравченков А. Білий рух (в Україні) / А. Буравченков // Довідник з історії України (А-Я). (за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста.). – К., 2001. – С. 66–67.
29. Буравченков А. Білий рух (в Україні) / А. Буравченков // Енциклопедія історії України. – К. : «Наукова думка», 2003. – С. 279–281.
30. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння : [наукова монографія] / М. Ковальчук. – Київ : Темпора, 2006. – 576 с.: іл.
31. Козерод О. В. Білий рух в Україні (червень 1919 – листопад 1920 рр): історіографія проблеми : дис. канд. іст. наук : 07.00.06 / О. В. Козерод. – Харків, 1996. – 221 с.
32. Козерод О. В. Историографические проблемы Белого движения в Украине / О. В. Козерод. – Харьков, 1998. – 122 с.
33. Крупіна В. Білий рух в Україні (1917-1920 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук / В. Крупіна. – К. : Інститу Історії України НАНУ, 2005. – 17 с.
34. Корновенко С. Аграрна політика урядів А. Денікіна та П. Врангеля (1919–1920 рр.). – К. : Інститут Історії України НАНУ, 2010. – 51 с.
35. Мироненко О. Вказ. праця. – С. 121.
36. Козерод О. В. Историографические проблемы Белого движения в Украине / О. В. Козерод. – Харьков, 1998. – С. 80.
37. Іваненко В. В. Очищення правдою. (Відома і невідома Україна в об'єктиві XX сторіччя) / В. В. Іваненко, А. І. Голуб, О. А. Удод. – К. : «Генеза», 1997. – С. 58.
38. Табачник Д. Українська Держава і Біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу / Д. Табачник // Політика і час. – 1996. – № 7. – С. 59.

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб, к.і.н., доц. О. В. Господаренко.

© Шапорда Володимир Анатолійович, 2011

Стаття надійшла до редколегії 10 жовтня 2011 р.